

АСПЕКТИ ОТ ПОЕТИЧНИЯ СВЯТ НА ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

Розалия Ликова

С преодоляването на индивидуализма¹ и на естетиката на символизма в българската поезия след войната дойде и естественото разширяване на вътрешните човешки граници и на границите на художествения образ. С това можем да си обясним, че поезията на Багряна, макар и несвързана пряко с революционните борби, бе един измежду най-ярките показатели на художествения прелом през 20-те години. Разкрепостяването на човешката личност, удряването на нейните вътрешни пространства, сродяването със земята, с простора, с движението, със смелите емоционални преходи, естетическата подвижност на явленията вече бе факт в поезията на Фурнаджиев. Тоя процес на духовно разширяване и освобождаване на личността на нова плоскост, интимно човешка, се поде с нова сила от Багряна.

Редица моменти правят поезията на Багряна естетически актуална и съвременна — достатъчно е да посочим живото взаимодействие между човек и природа, резултат на нова среща на човека с природата, излизането от описателния пейзаж и неговата традиционна функция на емоционален статичен декор и фон на човешките изживявания, подсилена функционалност на пейзажа както у Г. Милев, така у Фурнаджиев и Багряна, неговата пряка съдържателна натовареност и повишена действена роля като част от цялата структура на творбата.

Поезията на 20-те години е наситена с много вътрешна, духовна атмосфера. От революционната поезия на Смирненски, Гео Милев, Фурнаджиев до Багряна една подсилена емоционалност говори за много искреност, за пряко присъствие и ангажираност на поетическото „аз“ на автора и същевременно за едно разширяване на границите на лирическия герой до устрема на масите у Смирненски, до колективния патос у Г. Милев, до комплицираната душевност на събирателния образ на Фурнаджиевия лиричен герой и многоликото, разширено „аз“ на лирическата героиня на Багряна, където образът на жената е носител на човешкото в редици съвременни духовни измерения.

Разширената пространствено-временна визия в поезията на 20-те години създаде елемента на космичност, пламнали кървави хоризонти в поезията на Смирненски, Фурнаджиев и Г. Милев, въведе космичното в съдържанието на любовното чувство и в жаждата по безкрая у Багряна. И заедно с това една жива диалектика на художествения поглед доведе до съединение на космичното и конкретното. Една подчертана тенденция на приближаване към живота, към родния бит и към човека насочи поезията към веществения, материален свят, към материалистическо светоусещане, към сетивно възприемане на света, към естетическа реабилитация на земното и към една подчертана виталност.

Всички тези живи естетически тенденции показаха Багряна в нова художествена светлина, разкриха нейната дълбока съвременност и от нов ъгъл пред нашата критика изпъкна едно поетическо дело с нови духовни, художествени и естетически измерения. И мисля, че всички онези коренни промени, които внесе първата стихосбирка на Багряна „Вечната и святата“ (1927) в модела за жената, в материалистичното светоусещане и пределната жизненост и виталност на поезията на 20-те години, са естествен резултат на тая основна естетическа революция на времето, която един поет като Багряна по своему отрази и пречупи.

Трактовката на човешката личност в духа на ренесансовото начало, стихийната диалектика на художественото възприемане, духовният бунт на личността срещу ретроградното у Багряна са част от големия психологически и естетически прелом в европейската поезия от началото на века, който през много противоречия и естетически заблуди, през индивидуализма на идеалистическата философия и увлечения по формалистични революции успя да извиси уитмановския размах на жизнелюбието, динамиката и екстазната напрегнатост на Верхарен и да изблигне в поезията на Аполинер и Блез Сандрап с ново опиянение от материалността на света, от материализацията на духовното и издигането на грубо материалното, на „телесността“ на образа до сферите на една изтънчена духовност.

Човекът на машинния век, на новите научни открития, на динамизираното пространство скъсяваше дистанцията между света и себе си, изгаряше от жажди и разочарования, пренасяйки през ужасите на войната своята разтворена към света поетична структура, глада по материалността на света и неговите географски посоки. През увлеченията по дадаизма и сюрреализма, на поетизма и имажинизма, на експресионизма и футуризма, поезията на Елюар и Арагон, на Незвал и Нойман, на Маяковски и Есенин чертаеше нов естетически модел, нова художествена структура; стигааше до вътрешната сложност и противоречивост, до многопластовостта на човешката психика, до вътрешните скокове в пространството и време, до многопосочност и неочакваност на асоциациите, до пределната телесност на образа и до художествено завладяване на космичното. Поети като Пастернак и Ахматова, Багряна и Далчев създаваха нова тоналност, иронична към метафизичната мъглявина на символистичната образност, пределно релефна, пределно конкретна, с гореща емоционалност и с вътрешна, иронична дистанция на лирическия герой.

По тоя начин, отразила тези основни промени на поезията на XX в. и на 20-те години, поезията на Багряна бе тясно свързана с основни моменти от психиката, от световъзприемането на съвременния човек и с големия антисимволистичен и антитрадиционен художествен и естетически прелом на епохата.

* * *

Несъответствието между вкостенелите вече, превърнати в догми позиции на символизма породила естествена криза, която доведе до неговото преодоляване. Тази криза се разреши в историческия залез на символизма и в появата на поезия, която като първо свое задължение почувствува необходимостта да си върне живото усещане за реалност на заобикалящия свят. Интересът към родното, към бита, прозаизирането на стиха, в който навлизаха елементите на живата реч, появата на жанрове, в които се преливат поезия и проза, защитата на свободния стих, освобождаването на ритъма и римата и най-вече естетическото преосмисляне на всекидневието, издигането му до ранга на художественото — всички тези елементи от една нова естетика и ново художествено виждане подготвиха почвата за появата на поезията на Багряна. Възгласът на Фурнаджиев: „Очите ни търсят конкретното, яркото, ръцете ни искат да пипнат, краката ни търсят да

стъпят на земята. . .“, повикът на Гео Милев за оварваряване на поезията, за вливане на земни сокове в нея, за доближаване до живота, жаждата на лирическият герой на Багряна да улови света с петте от бога дадени ни сетива — всичко това е израз на едно и също явление, на един и същи процес на реабилитация на материалния свят.

В поезията на Далчев отношението на лирическият субект към вещите бележи пътя на развитие на неговата поезия; неговото отношение към света се изрази чрез отношението към предметния свят. Вещите в неговата поезия се превърнаха в субекти, извор на живот и огнища на философско мислене. При Фурнаджиев вещественият мир влезе като част от една езическа космогония, като елементи от един динамичен вихър на жизненото начало, на природата и революцията. Багряна не превърна материалния свят нито в основа на философско съзрение, нито революционно го динамизира. Тя запази неговата материална завършеност в самия себе си, превърна материалното в един неизчерпаем източник на усещания, откъдето непрекъснато черпеше аромати, цветове, осезания — опора на пряката емоционална изява. Героят на нейната поезия се реализира в своето отношение към материалния свят като отношение между две самостоятелни величини, които съществуват обективно и независимо и които се сливат в едно цялостно художествено единство, в едно цялостно усещане за живот. Човекът на Багряна поглъща природата, сетивно възприема света и сам той диша, издишва природа, утвърждава се в законите на естественото, на природното, осъществява се във връзката си с природата и битието.

В своето отношение към предметния мир Багряна е като че ли близо до Ана Ахматова, която с поезията си далече надхвърля рамките на руския акмеизъм. Обстановката, природата, предметите в поезията на Ахматова имат особена функция да изразяват самия живот, да бъдат носители на жизненото начало, да разкриват присъствието на една жизнена мярка. В нейните стихове наред с болката от непълноценната любов или липсата на любов присъствува усещането за света, за живота, изразено във вещния мир като открита жажда за живот.

В поезията на Ахматова образите носят следите и усещанията на неповторимия материален свят. Допирът до материалния свят е вече една естетическа широта; зрелият и човечен поглед, разтворен жадно към света в неговата конкретност и материалност, създава чувството за непрекъснато нова среща не само с любовта, а и със света и живота. Сетивното възприемане на света при Ахматова е не само разкриване на света в неговата материалност, но и нова художествена среща между света и човека.

Това ново, материалистично светоусещане като белег на човешката духовност е особено подчертано в поезията на Багряна. В стихотворенията от цикъла „Бретан“ Багряна говори от първо лице, стиховете ѝ звучат като изповед. Но в нейната интимна изповед е поместен външият, материалният свят — усещат се пръски от солената пяна, дишането на океана, вижда се тъмносинята ивица на острова, стъпките, отпечатани на брега, силуетите в привечерната позлата, отблясъците на слънцето върху всяко стръкче трева, усеща се въздухът, „солени и гъсти като течен“, горчивият мирис на разтопена смола. Едно богато поетично виждане е уловило движения, блясъци, сияния, изпълнило е с живот и поезия движенията.

Сетивното докосване до материалността на света е за Багряна преди всичко чувство за радостно преоткриване на света. Възобновяването на света в неговата материална тежест е едно ново раждане на света в сърцето на човека. В цялата поезия на Багряна е скрит благослов към живота, звучи в една или друга степен химн на живота. В „Ден първи“ тоя химн е с открито тържествени ноти, с широка мелодия:

Дочаках те и аз, дочаках най-подире,
ден с обич оплоден и благородно тих,
през огън и вода преминах да те диря,
безспирно се стремях, воювах — победих.

Бъди добре дошъл. — И отдих и умора,
и радост, и печал, и ти, възлюблен плен, —
нали сте всички вий изпратени от горе, —
бъди благословен — ден Божий — първи ден.

Сетивното възприемане на света е израз на ново светоусещане, на естетическо преосмисляне, на едно повишено интензивно възприемане на света, което ражда света наново, в неговия първи ден, в неговата земност и неговата материалност, което възприема живота като върховна стойност, материалността — като белег на тая жизнена самостоятелност.

Земният човек, човекът със земни страдания, обич, радост и печал е лирически герой на тая поезия. Затова именно въпреки дълбоко интимния, личен характер на стихотворенията те вълнуват като откровение, като нещо ново, казано за пръв път в нашата поезия. Затова моментът на първооткривателство, на усещането, че светът току-що е изгрял в своята материалност, е толкова силен. В „Среща“ като че ли първата жена за пръв път среща истинското чудо на любовта и светът се вдига пред нея и в нея възроден, в своя пръв изгрев, в първия ден на любовта. И затова в езика ще срещнем думите: „удивен“, „пръв път“, „ще срещнем огромността на това първооткривателство в думите „хоризонт“, „вселена“.

Лирическият герой на тая поезия е далече от онова революционно „ние“, което по това време се оформяше в нашата революционна поезия, което разцъфтя в поезията на Смирненски, Гео Милев, Фурнаджиев. По косвен, психологически път обаче той разширяваше границите на човешкото „аз“, удряваше мащабите на човешката душевност. Този герой не е вече изключителната личност, застанала като месия, като божество, високо над хората. Тоя лирически герой е силен с това, че е като всички хора, неговият жизнен дял е „дял за всички земни хора“, той се опира на правото на всички хора да се радват, да страдат и обичат. Колкото и стихийна, в поезията на Багряна се ражда една дълбочина, мъдрост на чувството, един процес на обобщаване, на своеобразна философия на човешките чувства. Човекът в „Мъдрост“ е всичко — и минало, и бъдеще, и радост, и печал, и възторг, и униние. Човекът е чувство и овладяване на чувството — мъдрост, която застава над радостта и страданието, част от самия живот. И тая духовна сила, която разтваря душата за настоящето, за пълнокръвното възприемане на живота, внася в стиха душевната хармония на цялостната личност и той зазвучава широко, вдъхновено и плавно:

Колко много напразна тревога, колко мъка в очите прикрита,
колко сълзи преглътнати мълком, колко плач във човешкия глас...
Безнадежно самотни и чужди — всеки лута се, дири и пита —
а всевечната божия мъдрост — тя разляна е вредом край нас :

Да ликуваме с ведрата пролет : да горим с кехлибарното лято,
и на есен, с усмивка на обич към света и прекрасен и чист,
без тъгата на спомени празни, без страха пред надежди крилати
да угаснем с вечерното слънце, да умрем с осланения лист...

(„Мъдрост“)

Светъл и примирен, витален и разбиращ — такъв е вътрешният поглед на поетесата. Пред нас е особен процес на сливане с живота, който още няма ясна

идейно-философска основа. Земната, човешка поезия на Багряна ярко изрази желанието на съвременния човек, отърсен от химерите на идеалистическата философия и настроенията на символизма, да опознае и усети живота като човек от плът и кръв, който влиза в непосредствен допир с действителността. Мистичното опиянение по откъдсметовни висини се заменя с опиянението от реалните, конкретни форми на живота.

В същност това е ключът за разбиране на особената хармония в поезията на Багряна между човека и природата. Ако у Ахматова природата е повече материален израз на духовното, материализация на обстановката и на интимната сърдечна драма, у Багряна тя е всичко това и като че ли нещо повече: пронизана от витално чувство, тя е най-близкият, най-непосредствен израз на света и неговата жизненост и конкретност, тя е самият живот — вечен и близък, безкраен и конкретноматериален и в тоя смисъл — една хармония с човека, един общ извор на живот. Най-красивото у човека Багряна вижда в това непосредствено, поетично сливане с живота, с неговата чистота и безпределност, с неговата безкрайна естественост.

Хармоничното, естественото за Багряна означава приемане на живота, осъзнаване на стойността на неговото естествено начало, едно странно поетично разширяване, удряване на неговите граници, едно сливане на смъртта и живота в безкраен ритъм на чистота и хармония, едно особено удряване на собствените духовни граници, където се извършва душевното освобождение, където се преодолява тъгата на спомените и страхът пред съдбата, където човекът сам се превръща в чиста мелодия и хармония, останал дълбоко верен на своята земна, човешка същност.

Стихийно материалистическият поглед на Багряна, сетивното възприемане на света раждат и някои особености на художествената конструкция на творбата, елементите на епичното и същевременно на драматизация на лиричната структура. Много емоционална, лирична, поетесата обективизира преживяванията на своята героиня в елементите на природата, на материалния свят и обективно съществуващото, в елементите на случка, сюжет, действие. В стремежа си към реабилитация на действителността поети като Манделщам внасят повествователния елемент, разкриване на лирическите преживявания чрез събитията и обстоятелствата, които са ги предизвикали. Случката, конкретната ситуация е основен жизнен фокус и в поезията на Ахматова, в която настоящето е всякога следствие от загатната драма, от извършени събития, които отзвучават в преживяванията на лиричния субект. В поезията на Багряна тая конкретност на ситуацията естествено произтича от нейния вътрешен диалог с природата. Няма размисъл и преживяване, които да не са поставени в конкретно място и време, да не са плод на определена ситуация.

Стихотворението „На Хелиос“ е спомен за едно конкретно изживяване, за един определен миг. Любимият е „там“, на определено място, на парахода, на бялата палуба, сред тъмните вълни, водните капки и вятъра. Споменът се определя от усещането за средата, за мига и предметите, които ги изпълват, обрамчва се от конкретното място и време, помещава се в един конкретен, населен с вещи, усещания, изживявания миг.

И същевременно в поезията на Багряна миналото, споменът всякога връщат към настоящето, а от своя страна конкретното пространство, време и чувство съдържат скока към общото, към разширяването на съдържанието и на временно-пространствените граници:

И нека бъде твойт лик споен
с най-радостните седем дни и нощи
на моя пръв, неповторим подем,

когато аз не подозирах още,
как тежък ще е пътя ми назад,
и даже не помислих да се питам —
дали обичам своя спътник млад,
или пък своята младост недопита,
на мощното кормило песента,
и вятъра, и волността света.

(„На „Хелиос““)

По тоя начин голямото, общото надхвърля конкретното и индивидуалното. Любовта към света, към волността и вятъра се възплътява в мигновеното и конкретното, за да добие осезание, плът, земна тежест, без да се изчерпи в него.

Тук, в особената уравновесеност между миг и безкрайност, в тяхното преливане и хармония, в тая пълнокръвна връзка между материално и духовно, между вещ и процес, покой и движение е ключът на тая поезия — много спокойна и много динамична, много интензивна и много овладяна, отдаваща дан на конкретния миг и вярна на голямото, общото, безграничното. Затова и строежът на композицията почива върху определена случка и отношение, върху конкретно изживяното, представлява доста често спомен или разказ за станалото или ставашото; но всякога през стиховете минава вихърът на волността, голямото небе на виталност, неспособна да се изчерпи в единичното, усещането за света, за живота като цяло.

Материалистичният поглед, материалистическото светоусещане стихийно раждат диалектиката, диалектичното преливане на покой и движение, на изключителното и обикновеното, на материалното и духовното, на частта и цялото.

Най-големият възторг в тая поезия е затворен в рамките на реалната ситуация. Самата ситуация в „Среща“ съдържа двата основни елемента — изключителността на необикновеното и обикновеното, реалното, носещо следите на естествения конкретен факт. В тези конкретни ситуации смисълът е в духовното съдържание, в страстната жажда, изпълнена с толкова духовност:

Открих стъпките ти в пясъка, и за да стигна по-скоро,
тичах и затъвах до колене, и падах от умора,
а като се изкачих на хълма — извиках удивена,
сякаш пръв път те видях в тази вечер незабвенна:

Изпълваше целия хоризонт — тъй голям ми се стори —
стъпил на брега, а косите в облаците горе.
И когато ме съзря и дигна ръцете си към мене —
искаше да обгърнеш сякаш цялата вселена.

Една художествена хипербола, един метафоризиран образ изтъкват големи-ната на чувството, и нещо повече — едно усещане за хоризонта в рамките на определено място и конкретен миг — на мига, изпълнен с чудото. Елементът на чудесното, на душевното чудо разтваря рамките на пределното и конкретното, за да го превърне в безпределност. Мисля, че в нашата поезия няма по-силно внушение на любовта от това, когато образът на любимия, на самата любов пораста до хоризонта и човешката прегръдка обгръща цялата вселена.

Без да бъде философска по теми и мотиви, по чисто стихийен, сетивно-емоционален път поезията на Багряна ражда скрита философия — по пътя на една вътрешна диалектика между миг и вечност, конкретност и безкрайност.¹

¹ Вж. П. Зарев. Панорама на българската литература. Т. III.

Сетивното възприемане на света в конкретното и материалното в стиховете на Багряна е неразделно от чувството за живота като цяло. Наред с меките женствени ноти в „Дни“ лежи едно много по-широко, мъдро и щедро чувство, една позиция към света и живота. Мотивът за отлитачите дни е пронизан от тоя широк поглед, който обхваща живота в неговото разноцветие и разнообразие — със сивите и бели дни, сърдечно стоплени или пронизани наскроз път:

Летете — радостни или омразни,
и делници и празници.
Летете, няма да ви смятам,
дни мои на земята —
вий, сиви гълъби и бели —
излитнали из моите ръце
и някъде в безкрая отлетели
като към предначална цел...

В основата на тая мъдра широта на погледа, в оркестрацията на стиха, създаващо чувство за полет и отлитане в безпределното, лежи съзнанието за земната стойност на живота и една поетическа реализация на представата за човешкото време — време безкрайно, невъзвратно отлитащо, и време човешко, изпълнено с изживяното, разкъсало трептящото сърце на човека: време страстно желано и време мудро с изморящи часове; време — човешки изживявания, жива човешка съдба, отлитане в безпределността и безпределно близко, човешко и земно — такова е времето на лирическия герой на Багряна. Без да бъде философски проблем, неговата поетична трактовка придава на стиха и много топлота, и ритъма на безпределното, усещането за цялостната мелодия на живота.

Така се ражда едно ново чувство в поезията на Багряна, което не е нито трагично, нито драматично, нито леко жизнерадостно, сякаш във от познатите емоционални категории, някакъв нов емоционален синтез, при който усещането за живота и времето е плод на едно спонтанно философско проникновение. Естетическа и жизнена позиция се сливат в една неизречена материалистична философия, в жизнено светуосещане, разкриващи перспективата на живота и света като цяло, като движение, като протичане на богато, пълнокръвно човешко време. Мотивите на тая поезия престават да са обикновени мотиви, излизат във от своята традиционност; в конкретното се усеща голямото и цялото; конкретното разтваря границите си, увеличава вътрешния си обем, застава като живо звено между човека и безкрайността, човека и неспирния ход на живота, за да превърне цялата безкрайност в реално, живо усещане, в човешко преживяване, да пречупи вечния ход на времето в живото туптене на трептящото сърце на човека.

Във „Вечната“ старата, прастара тема за майчинството се третира по нов начин. Двете основни звена в жизнения процес — раждането и смъртта — се допират в победен химн за безсмъртието на живота и любовта. Със своята поезия Багряна се е докоснала до магическото сливане на всички жизнени начала — майчинство, любов, смърт и безсмъртие. В неумиращата женственост, в докосването на очи, коси и устни, в любовния шепот тя е видяла цялото онова живо, материално начало на живота, с което се преодолява смъртта и оная вечна духовност, която свързва живите звена на безсмъртния процес на живота. В това стихотворение Багряна е постигнала единството на духовното и материалното начало, на дух и материя, видяла е процеса на вечното протичане на живота, усетила е безсмъртието на човека в неговата временност и смъртност. И точно в резултат на това вътрешно равновесие между духовно и материално, живот и смърт, жизнерадост и неуловима тъга идва и равновесието на стиха: пълнокръвен и спокоен, плавен и задушевно интимен, съдържащ усещането за целия живот, без да се превърне във философска абстракция.

Възвръщането към реалността означаваше както за Багряна, така и за Ахматова възвръщане към живия, естествен човек, към процеса на живите човешки чувства, художествена реабилитация на всекидневието. Широката употреба на диалога у Ахматова разкрива мъчителните драми на любовта. Ахматова познава и майсторски внушава алогизма на любовните преживявания, играта на гордостта, болката на слабостта. Владеейки психологическия жест, тя създава герои действени, които се срещат, говорят, идват и си отиват, загатвайки горчивата драма, съдбоносните постъпки. Душевната драма на нейните героини е предадена с обикновени думи, с разговорна интонация на езика. Всичко е сведено до живото, реално всекидневие, в кръга на изживяванията на живи, реални хора. Лирическият герой е обикновен човек, а природата, веществените детайли на средата се разкриват в кръга на неговите непосредствени душевни и сетивни възприятия.

Както Ахматова, Багряна подчертава не изключителността на героите и техните изживявания, а чисто човешката страна на страсти, чувства, конкретни сблъсъци. Както Ахматова, така и Багряна използват широко диалога (не всякога отправен към конкретно присъстващ герой, понякога с неопределен адресат), където нещата се казват с повече непосредственост, по-пряко назовани и същевременно повече загатнати, недоизказани, така както е в живия човешки разговор. В диалогичната реч се усеща непосредственото протичане на мисълта и чувството, без обобщение и завършеност, като въпрос към себе си или към другия.

Стихотворения като „Interieur“, „Отплата“ и много други, отправени към любимия, представляват разговор, диалог с естествена разговорна интонация, с предметна обстановка, с чувства в кръга на непосредствено изживяното. Пределната конкретност, пределното доближаване до живото протичане на чувството и езика правят от обикновените преживявания поезия, звучаща съвсем по нов начин. За пръв път в нашата поезия за обикновени човешки преживявания — ревност, изневяра, гордост, изненада в чувството, за човешките отношения се говори така просто, естествено, открито, води се честен, човечен диалог и човешките чувства не се подчиняват на нищо друго освен на самите себе си. Човешките преживявания са свалени от задоблачната висота, поставени на земята, в сферата на живото човешко сърце, без да се подлагат на преднамерено опростителство или биологично принизяване.

Безспорно в тая неподправеност, естественост, простота на изживяванията има художествена дързост. В това художествено третиране на човешките чувства като живи, конкретни чувства, а не като символи на нещо друго, в тези всекидневни човешки интонации, в тая материалност, непрекъснато раждаща поезия, се съдържа и смело преодоляване на рутината, и една художествена и естетическа реабилитация на човека в неговата човешка непосредност, и дързостта на самотоявяването на лирическият герой като човек и жена, с нейното право на естественост, на свободна емоционална изява. Защитата на жената срещу традиция и ретроградност тук се е превърнала в реабилитация на емоционалната непосредственост, в защита на човешките чувства.

Диалогичната форма на изказ, диалогът с любимия, със света, с живота, с природата извиква конкретност на човешкото присъствие, чувство за непосредствено протичане на живота, за непрекъснат процес и „ставане“. Конкретната ситуация, в която е поставен лирическият субект, елементът на случката са в разрез с традиционната описателност. „Човекът в ситуация“ — това е един от безелите на променения художествен поглед на съвременния поет. На мястото на описанието и традиционния пейзаж е дошла човешката реакция, човешките възприятия, едно подчертаване на активното човешко присъствие, едно акцентуване върху „тук“ и „съм“ („И ето, тук съм“). От позицията на това „тук съм“ природата вече не е декор, стихът не е описание, позицията на героя се превръща

в отношение. При това подчерано човешко присъствие въпросите идват естествено:

Защо са тук звездите едри,
и сводът сякаш по-дълбок?

(„На дача“)

Новото както в поезията на Багряна, така и на Ахматова не е толкова в мотивите, а в начина на тяхната трактовка, в дързостта да се сваля поетичната паяжина и мъгла от човешките чувства, да се направи поезия от живото чувство и неговото естествено протичане, да се оголи женственото начало с непозната досега дързост, с някаква гордост в отстояване на женската емоционалност, зависимост от любовта, да се покаже открито емоционалната уязвимост на човешката душа и гордостта на жената, която с цената на всички болки отстоява свободата си.

За разлика от редица други поети Багряна в своите стихове не прокламира естетически лозунги, не гони художествените ефекти и крайностите на нови истини. Нейният широк художествен поглед еднакво обхваща радостта и скръбта, триумфа на освободеното човешко чувство и цялата сърдечност, простотата и естествеността на страданието. В цикъла „Реквием“ болката е силна, дълбоко искрена и изживяна. Скръбта от загубата по любимия не е романтичен мотив, не е повод за романтична носталгия, нито скръб „въобще“, избликнала по даден повод. Със силата, с която духът на лирическият герой на Багряна се вдига на крилете си към слънцето, със същата душевна сила сега тя скърби и както възторгът в тая поезия е безграничен, така е безгранична и скръбта и жизненото вдъхновение напира и в самата болка:

Преди да звъннат утринна, звъниха за вечерия,
преди да чуя сватбени, надгробни чух слова...

Реабилитацията на живите човешки чувства води до художествената реабилитация на човешкото всекидневие. Човешката драма в поезията на Багряна е част от всекидневния, от обикновения живот. Проблемът за всекидневието опира отново до естетическите корени в творчеството на Багряна. Човешкото всекидневие през нейните очи е всякога богато с необикновени и красиви, и празнични и тъжни неща, едно живо, трепетно, запълнено от предмети, природа, усещания и форми пространство.

В „Пасторал“ е използвана старата форма на пасторална идилия, в която е вложено ново съдържание — усещането за огромността на деня, на часа, за чудото на случайната среща, в която обикновените, най-земни хора и неща се превръщат в част от голямата магия на живота. Чудото се ражда като припламване на самия живот, като ново чувство за света, освободено, разоковано от всичко дребно, от съмнения и неверие, като едно огромно доверие в живота, в човешката всеотдайност, като духовна сила, която обгръща всичко, издига нещата до нивото на тая душевна шедроост.

Светът в тая поезия е конкретен и претворен, защото е едновременно сетивно възприемаем и възприет с подсилени, вдъхновени сетива, спокоен и с мощно бликащи, съзидателни, творчески сили.

Багряна често възприема живота с всеопрощаващия поглед на мъдрец, възприема творческото начало на живота, това, което блика, расте, излъчва живот, аромати: топлина, пълноценно усещане за живота. И в това е нейната способност за сливане с живота и неговата неповторимост и многообразие, и нейната дистанция от конкретното и индивидуалното, така ясно изразена от самата авторка:

Но е моята страст негасима,
и безмълвен е пламналий зов —
че той няма ни образ, ни име:
аз обичам самата любов.

(„Април“)

Самата любов за нея е благослов на живота, едно отъждествяване на лирическия герой с любовта като цяло. И в това е магичният чар на конкретното и индивидуалното, което съдържа в себе си голямото, цялото. Една голяма, вечно възобновяваща се, неизчерпваща се, неизтощаваща се любов се превръща в творчески заряд, в „потенциална любов“ (Бл. Димитрова), в непресъхваща възможност за любов, за екстаз, за изява на цялостната личност, на цялостната жажда за реализация.

* * *

Навлизането на материалния свят в поезията роди възторга от света, жизнелюбието, като две страни на единен процес, роди виталното, празнично светосусещане на Багряна.

Светът в ставане, в движение, светът, уловен като процес, като единство на духовно и материално, на човек и природа, диалогът на човека с конкретния веществен мир, чувството за обособяване на вещи и явления, превръщането им в субекти, излъчващи живот и поезия — всичко това, което характеризира както творчеството на Багряна, така и художественото виждане на една нова поетична вълна в нашата литература след войните и след Септемврийското въстание — доведе човека на това време до приближаване към самия себе си, до разширяване на своите собствени граници, до празнично преоткриване и усещане на света и на себе си.

Ако Фурнаджиев в „Пролетен вятър“ сля своя лирически герой с вихъра, с революционния процес и динамиката на своето време, превърна го в част от огненото движение на революцията и космичния вихър на природата, Багряна назова едно от стихотворенията си „Стихии“, за да разкрие дълбокото единство на своята героиня с виталните сили на живота, с реката, вятъра и виното, с първичните ферменти на живота и с всичко това, което се движи, тече, непреодолимо, волно и непокорно, нестихващо и безгранично. Едно ново „аз“, едно ново, непокорно, волно, необуздало „мене“ разкрива ренесансовото самосъзнание на личността, новото раждане на човешката личност в празничното ѝ единство със света:

Как ще спреш ти мене — волната, скитницата, непокорната —
волната сестра на вятъра, на водата и на виното,
за които е примамница непостижното, просторното,
дето все сънува пътища — недостигнати, неминати, —
мене как ще спреш?

„Вик“ и „Зов“ — така са назовани две от стихотворенията във „Вечната и святата“. „Вик“ за пълноценен живот, жажда за пълна реализация на личността, за пълно разсъфтяване и разгръщане на човешката личност. Това не е само вик на болка и протест срещу четирите стени на затворената стая, на жажда за любов, не е само вик на самотата. То е всичко — жизнелюбие, празнично единение на дух и материя, химн на вечно младия живот, на неугасващата жизненост, на вечната младост на света, на душевно празненство в един безкрайно материален свят, на радостно сливане между света и човека. Една вихрушка на жизнени и душевни сили разпъва сърцето и го вдига над света, сред широки простори.

Това не е просто виталност, не е само протест срещу еснафски дух и консервативни традиции, а един протест срещу всичко, което сковала духа, всичко, което има граници, което би спряло полета на освободената в самата себе си личност, на разбунтувания човешки дух, полета на духа, който вдига на крилете си цялата земна същност на човека. Не, светът през тоя душевен подем не може да бъде същият — когато всичко в сърцето гори, трепти и пее, тоя свят е друг — царски празник, над който не светят, а се „разлюляват“ звънки полилеи: един свят възторжен, обновен и млад, горещ и радостен, свят на душевен подем, на тържествуващо първооткривателство, свят наново роден в душата на човека.

Лиричният субект на стихотворението заявява: „аз искам само, само да обичам!“ Да обичаш? Кого? — В любовта да обичаш целия свят, да се отричаш от всяка тъмна мисъл, да гориш и пееш, със сърце животрещящо, издигнато като вихрушка над света; да заявяваш: „искам само. . .“, а да зовеш и да обхванеш целия свят. . . В тоя екстаз на душата, в това диво, достигащо до екстазност саморазкриване, سموараздаване на личността се крие поезия не само на любовта, а и онова възторжено възприемане на света и живота, когато са възможни всички чудеса и самият живот, приближавайки се пределно със своята конкретност и земна тежест, се превръща в едно пламтящо от жизнени и творчески пламъци чудо.

При това вдъхновено приближаване на живота, когато усещането за цялото навлезе в рамките на живото човешко сърце и превърне порива за свещено взаимодействие във вик, полюсните душевни състояния незабележимо, естествено, без рязко противопоставяне се доближават и героинята умира от неизцелима рана и като вихрушка над света се вдига. Тя е болка, вик на човек, който крещи от самотност, от ниския таван, от четирите задушавачи стени на своето всекидневие и едно безкрайно разтваряне на всички граници, едно разтваряне на личността в своята най-дълбока искреност, в онези дълбини на „аза“, където се извършват не безкрайните метаморфози на вечните вътрешни конфликти, на трагичните, неразрешими противоречия, а разцъфтява празникът, поетичното взаимодействие между света и човека.

Стиховете от „Вечната и святата“ са една слънчева среща между човека и света. Две основни състояния — на човек, заключен зад три врати и зад прозорец с решетки и душа, чиято вътрешна стихия са слънцето и просторът, характеризират лирическия субект в „Зов“.

Императивността на душевната жажда, превърнатата във вик, в зов, се разкрива в императивността на глаголите:

Разтроши ключалките ръждясали!

Дай ми път през тъмни коридори!

Тая категоричност зове към действие, тя е противопоставяне и готовност за тръгване, точката на полета, когато героинята е зад стените, потисната от препятствия, а духът вече разбива заключените врати, лети в огрените простори, с разперени крила, ликувайки под слънцето. „Дай ми път през тъмни коридори!“ —, така зове жената, когато в любовта потърси духовно освобождение, път към пълно разтваряне на личността, към висините на своето човешко „аз“, към слънцето и простора. Слънце, размахани крила и греещи простори, полет и ликуване в полета — това са духовните периметри на тоя лирически герой, които разтварят проблема за любовта в проблем за цялостната личност. И в това е голямото естетическо осмисляне на порива, на тоя вик и зов, на това сблъскване между пориви и действителност.

Героинята на тая поезия е „Амазонка“, понесла в кръвта си не само слънцето, движението и света, но и горещите спомени на кръвта от дълбоката пра-

историчност, една персонализация на порива, който разпъва цялата тая поезия. Герой на тези стихове е дивата екстазност, непризнаваща граници, за която естественото поле на движението са просторът, слънцето, небесата, която се храни с безкрайността, която търси конкретното и не се утолява с нищо, която може да бъде ранявана, но не и изпепелена и убита, която се разлива в хиляди възторзи, възпелта се в утрини и вечери, възпламва от допира с дървета, поля, залези и утринни дантели на дърветата, реализира се в щедростта на любовните чувства. Защото всяка любов, всеки допир до реалното, всеки копнеж са само частица от тая вътрешна екстазност, от това повишено интензивно възприемане на света.

В светлината на тая духовна и естетическа цялостност можем да разберем и мотива на любовта като основен мотив в поезията на Багряна. Любовните мотиви на Багряна, както и на Ахматова не създават усещане за стесняване на света и за еднообразие, защото носят следите и усещанията на неповторимия материален свят и живото човешко чувство. Проблемът за любовта в поезията на Багряна се разтваря в проблема за цялостната личност. Неслучайно преоткриването на света в себе си, раждането на света в неговия първи ден се постига чрез любовното преживяване. В „Ден първи“ лирическият субект се докосва до света чрез любовното чувство; чрез него се постига и хармонията, и чувството за пълнота и самореализация, за друго протичане на времето — богато, хармонично, плодотворно.

Езичница и жена духовно освободена, носителка на митологични сили, на древни пориви, на тайнствена магия, на потъваща в мрачината на историческите пластове обредност и на съвременен бунт срещу ретроградността на бит и душевност — такава е жената в поезията на Багряна. Наистина много дръзновение има в тая поезия. Но това не е спатирането на добрия вкус на буржоазията в стиховете на футуристите, не е преднамерено програмно дръзновение, а вътрешна духовна свобода на човек, разкъсал оковите на своята среда и време, уловил с всички сетива на душата си естетическите, духовните и художествените процеси на новия век.

По-късно, в „Сърце човешко“, в цикъла „Пенелопа на XX век“ Багряна ще развие и задълбочи тоя момент, като осмисли бунта и протеста на жената в процеса на взаимодействието човек—действителност, с едно самоосъзнаване на човешките стойности и издигане на жизнеността и сетивността до естетическа платформа.

В своята най-голяма женственост лирическата героиня на Багряна прави най-големия скок — скок в безкрая, търсейки отново своя първи ден, своя истински лик. Жаждата за безграничност, за реализация тук е намерила свое превъплъщение — жажда за пълно освобождение на личността. И на фона на тая жажда, равна на полета към небесата, изниква най-женственият от всички протести:

Не съм аз древноелинската Пенелопа —
смирено да тъка и разтъкавам
и чакам двадесет години Одисея...

В най-женствения ъгъл на тая разбунтувана женственост и човечност се ражда и най-ярко изразената естетическа позиция в поезията на Багряна, при която любовта се превръща в мотив за ново художествено и естетическо световъзприемане, в стихийно материалистична философия:

Не ми са доста всичките открития
.....
Аз искам да я сещам тук, животрептяща,

с най-първобитните изобретения —
петте от бога дадени нам сетива —
като последния човек на туй кълбо,
като най-бедното създание в света,
като последната и първата жена!

В единство с природата, със света като цяло, жената на Багряна се бунтува срещу всичко, което пречи на това единство, на голямата слънчева хармония. Нейният протест е в името на хармонията, нейната борба със света е в името на една по-голяма връзка със света вън от нея, в името на едно утвърждаване на света. В тоя протест и борба героинята на Багряна влиза като жена; нейната най-голяма отплата е, че не се отказва от самата себе си. Безпомощно предана и всеотдайна, смирена и издигаща в култ любимия, горда в болката и жизнено несломена, намираща опора в самия живот, в собственото отношение към света, в особеното вдъхновено, творческо взаимодействие с него, във вечно живата, потенциална любов, която носи в себе си и която не умира, когато умре конкретното индивидуално чувство — такава е жената в поезията на Багряна. Дръзка и самоуверена, тя заплаща с болка и се връща наново към разбунтуваната гордост, отричаща всяко смирение:

Иди при нея, мене прокълни —
аз даже както трябва не обичам:
мен и снегът валящ ме пияни,
и всяка нова песен ме развлича.

(„Отплата“)

Диалогът с любимия носи вкуса на живото човешко чувство и заедно с това — опиянението на непресъхващата жизненост, способността на героинята да се ражда непокътната в своята жизненост с необгорени крила, от пламъка на собствената скръб и като феникс да възпламва отново от собствената си пепел.

Заедно с огромното доверие към живота героинята на Багряна познава и пълнотата на страданието. Нереализираната жажда за жизнена пълнота довежда до пълното отрицание, до тоталност на страданието. Пределна болка и душевна мобилизация — така страда вечната и съвременната, непримиримата, безкрайно женствената и безкрайно силна в своята жизненост жена на Багряна:

Аз не искам с кротко примирение
да поема този черен дял,
с който някой зъл ни бог дари...

Аз не искам земните съмнения:
— няма смърт, разлъка и печал,
няма минало, и бъдеще дори.

(„Requiem“)

И тук отново, в това съотношение между тъга и жизненост поезията на Багряна и на Ахматова се докосват. Редица стихове на Ахматова разкриват чувства на самотност, но и в тъгата на нейните стихове се чувства непримирение с болката и някакво, макар и пълно с въздишка (без горещината и полета на стиховете на Багряна) славословие на живота:

Я научилась просто, мудро жить,
Смолотеть на небо, и молиться богу,
И долго перед вечером бродить,
Чтоб утомить ненужную тревогу.

Когда шуршат в овраге лопухи
И никнет гроздь рябины желто-красный,
Слагаю я веселые стихи
О жизни тленной, тленной и прекрасной...

Както в стиховете на Багряна, така и при Ахматова в болката и в мисълта за смърт има жажда за живот, за осезаемите, земни, скъпи неща, които изпълват природата и живота. Самата тяга тук е птица, която ще отлети, която ще запее, която може да се прогони.

У Багряна проникването на болката, на отровата, дори всеотдайността на скръбта ражда порива навън, към света, ражда крила и полет. Във „Видение“ душната стая, трагичното разминаване с любимия се сблъскват с жаждата към света. Но тоя сблъсък въпреки болката не достига до трагизъм. Заедно с проникването на болката лирическата героиня вече е разрешила и в себе си драмата, вече е готова за полет и чувствава как на плещите ѝ никнат волни крила.

В това противопоставяне на душната действителност се ражда мечтата-видение: за зелено и тъмно море, за неизвестни брегове, на които съмва, за невиджани хора и нечути езици. Във „Вечната и святата“ са заложени основните мотиви на по-нататъшното творческо развитие на Багряна в „Звезда на моряка“ и „Сърце човешко“ — наред с мотива за преодоляната скръб — скитническият мотив, романтичният глад по далечното и неизвестното. Но самата романтика на Багряна е вече едно отрицание на романтиката на символизма. В тази романтика няма бягство от живота, а глад за живот, за срещи с морета, брегове и хора, за срещи със самия живот — по-пълнен, по-пъстър и разнообразен; в нея се съдържа жаждата за реално докосване на далечното и непознатото, за живот, даден ни тук, долу, на земята.

* * *

Струва ми се, че основният проблем, който се налага в „Звезда на моряка“ (1932) и „Сърце човешко“ (1936), е проблемът за начина и средствата, с които нейното сърце, нейното особено поетично виждане отразяват новата обществена действителност, за сложния път, по който тая действителност се пречупва в поезията ѝ.

Трудно е да се обхване пътят на сърцето, да се начертае кривата на неговите зигзаги, да се говори за горчивата утайка на страданието в стиховете, за надвисналата самота и умора, за трагичното сблъскване между сънища, търсения и действителност, за копнежа по обич, която да стопли измръзналото сърце, да разсее натрупаната болка. Трудно е, защото Багряна не е поет с едно лице. Една от особеностите на двете ѝ стихосбирки е разнообразието на нейния поетичен образ, възможността на лиричния герой едновременно да се превъплъщава в много повече лица и да бъде в основата си един и същ, верен на себе си.

Цялата история на едно сърце, сблъскало се жестоко със суровата действителност, е разкрита в цикъла „Живота, който исках да бъде поема“.

Нов тип конфликтност характеризира тези стихове. На мястото на някогашната хармония между човека и света са дошли противоречието, отчуждението. На света на бетона, машините и радиото, на тревогата на хаоса и неизбистреното „утре“ се противопоставят човешката нежност и поезия („SOS“).

Сред самотността и отчуждението на един железен, бездушен век поетесата вижда смисъла на поезията и това гордо разкриване на човешкото сърце, в това своеобразно, поетично отстояване на себе си, на човешката нежност, на най-човешкото начало на живота.

Настъпва болката от самотата и любовта е не толкова шеметно усвояване на света, а спомен за прежни разлъки и срещи, и едно питане към живота, към един свят, който изглежда „странен“ („Да може“). Започва процесът на самоосъзнаването, самоопределянето на личността, самообособяването на „аза“, процес на обособяването на двете съставни части на предишното единство — аз и светът — на лиричния субект със своите начеващи въпроси, на света, с неговата отчужденост и тревога. Тоя свят не се покрива с радостния шемет и полета — той е вън от личността и затова „странен“. Една видоизменена душевност се вижда в себе си и в тоя „странен“ свят и търси пътища към него.

Тревогата, влязла в отношението между личността и света, търсенето на пътища за възстановяване на хармонията поражда напрежение, тревога и в любовното чувство, усещане на вихрушка, за сяло търсене в нощта, за бездна („Лавина“).

В сънищата на сърцето са се промъкнали неверието, съмнението, навлиза думата „не знам“, на мястото на осъществения полет е дошло вътрешното разстояние — от надеждата, от сънищата, от „светлото пристанище на някаква любов“. . . Отчуждението навлиза в усещането за времето, което потича в друг ритъм, когато дните натежават на черното блюдо на самотата, на отдалечаването на човек от човека. Самите дни вече не са раждане на света, а изнизани мъниста в калта на пътищата разпилени, живи сърдечни рани („Тежък час“).

В чувството е настъпило нещо ново — на мястото на диалектичното, жизнерадостно единство на малкото и голямото, на безпределността, присъстваваща в малкия жизнен факт, сега е дошла тяхната трагична съизмеримост. При тая съизмеримост страданието е неизбежно, защото всеки път вечността и безпределността умират с индивидуалната загуба, за да възкръснат отново в друго усещане, в друго очакване. В „Среща“ безграничността бе затворена в мига, в определеното пространство, в една единична среща. Сега поетесата обобщава: порасъл е рефлексивният момент: преценката и изповедта са се слели, мисълта се стреми да обхване душевния опит, настъпила е душевната равностетка, но не за да затвори зад себе си една врата, а да продължи пътуването, да доразвива душевния опит, натоварена с познание.

Страданието изостря напрежението на чувствата, на чакането, на копнежа. Расте тревожният ритъм на изживяванията. Душевната съпротива се сблъсква във вътрешните прегради на болката, напрежението се разрешава в нова поривност — макар и към трагична развръзка, макар и към неизвестното („Изгнание“). Горчивата равностетка на излъгани химери, на напразно самораздаване, на трагични въпроси и тъжни отговори изпълват цикъла „Мъгла“.

Изострил се е вътрешният аналитичен поглед, самовглеждането, изостря се процесът на обособяването на „аза“ спрямо света, изострило се е и напрежението между микро- и макросвета. Все по-често се появяват понятия за висини и бездни, за начало и край, нещата придобиват не само космични, но и други, вертикални измерения — в дълбочина, личността търси мястото си в света, а не се прелива с него.

В тази поезия има превъзможване, просветление като в лес, над който е валило, едно издигане над себе си и света, и едно населяване на света със себе си и любовта си. И наред с това се ражда дистанцията — от света и от себе си, напрежението между света и индивида и горчивото самоотчуждение на съмнението и самонаблюдението, в които зрее новото непримирение, въпроси и търсене на истински стойности.

Ако по-рано окриленият дух се бунтуваше срещу ретроградността, срещу враг, който имаше име, сега битката е двустранна — със света и със себе си. Човешкият дух търси изход към отворения свят. Една готовност за полет и една невъзможност жадно се обръщат отново към живота, към случая — живот.

Открий в безкрайността една надежда,
и в тъмната стена на кръгозора,
де погледът ми дирещ ме доглежда,
открий ми изход към света отворен.

(Из цикъла „Тежък час“)

Увеличило се е душевното познание, но какво познание е това? Само не и студено, спокойно, уравновесено. Познание, при което устните са още попуकани от сътресенията и жаждите и дори неподвижността е изпълнена с докосване, с живот. Като че ли един и същ стремеж да се докосне небето с ръка в стиховете на Багряна добива различни възрасти, навлиза в различни фази — на вдигнато до висините равновесие и хармония, на разрушено равновесие, което усилива и жаждата, и болката от нея, на мъдро самопознание, което разделя нещата, назовава ги и отново ги съединява в друга фаза.

С оная откровеност на вярата, с оная откритост на сърцето, с които изразяваше своето доверие към света, сега поетесата назовава съмнението и болката. Диалогът със света е друг и същевременно същият. Друг — защото е изпълнен с други изживявания, с чувство за нарушена хармония, и същият, защото лирическият герой е запазил своята душевна мащабност, горещината и плътността на интонацията, непримирението. Защото в нарушената цялостност със света и нарушената вътрешна цялостност се усеща плътно цялостта на една непримирима жажда, на една целокупна душевност, която и през болката ще отстоява своето право на пълноценно, пълновластно съществуване, защото в самата горчивина се чертаят границите на една вътрешна безграничност, неизчерпаемост, на непресъхваща жизненост и духовност.

Структурата на лирическият герой е същата въпреки усиливането на болката, въпреки промяната в съдържанието на чувствата, в гамата на преживяванията. Заедно със съгъстяването, с натежаването на болката се раждат и отпорът на душевните сили, скритият протест на непримирението, на неспокойствието, бунтът срещу всяко примирение. В стиховете е навлязло усещането за смъртта — като жизнен факт, като една изстрадана реалност, и същевременно като пределна степен на отчаянието. Но дори и в присъствието на смъртта се ражда въпросът, съпротивата, които са вече отрицание на мъртвото нищо, на смъртта:

Какво? — Смиреност? Мъдрост? И прозрение?
Когато сам си труп безжизнен, бездиханен?
Не крие ли самото примирение
най-страшното човешко отчаяние.

(„Смърт“)

В тая жива диалектика на човешките чувства, в тоя жив процес на подвижния душевен живот поетическото „аз“ на Багряна се очертава с една особена цялостност — отново хармонична в противоречията, единна в разпокъсаните чувства на съмнението, отчуждена от себе си, самонаблюдаваща се и непокътната в своята способност да отчуждава мъката, да я отблъсква като откъртен камък, да я хвърля под нозете на милиони хора, да я носи в себе си, примирена и победителка, слаба и безкрайно силна („Като дете, което...“).

Лирическият герой на тая поезия може би най-добре се характеризира с глаголите: „ще тръгна“, „ще се слея“, „ще се отпраща“ — глаголи на действие, на приближаване към света и живите хора въпреки бремето на кръстната мъка.

Ключ на това пътуване на лирическият герой във времето, натоварен с жизнен опит, същият, но изменен във времето, е цикълът „Животът, който исках да бъде поема“.

Един герой с чисто сърце, разбил оградите, изоставил тривиалното и познатото, тръгва по пътя на илюзии и химери като езичник без богове, който се кланя на всяка срещната красота, който докосва с ръка случайните чудеса, срещнал ги по пътя си. На безкрилото спокойствие, на мнимото благоденствие са противопоставени екстазът и сънищата, на еснафското притежание — романтичният полет. Романтичният екстаз, който почива в най-дълбоката същност на лирическия герой на Багряна, в неговото най-същностно, най-съкровено „аз“, се превръща в едно отстояване на личността, в едно разкриване на най-високите духовни плоскости на човека, в глад по чудото на живота, по самия живот.

Тая романтика почива върху диалектиката на чувствата, върху тяхната пълнота и разнообразие. Допирът до всекидневните чудеса, до попитните плодове на живота — допир реален, сензитивен, с очи, с ръце и екстазът на сънищата в нея си подават ръка. Тая романтика означава опъване на всички платна на душата, свободно движение в пространството и времето и всякога едно ново приближаване до живота. И същевременно отрицание на романтиката на миналото. Неуловимите химери съдържат в себе си фермента на отрицанието на сивото всекидневие, тяхното поле на действие е животът като безкрайност.

Цикълът е една защита на жизнената екстазност на лирическия герой на Багряна по пътя на едно търсене на обективна обосновка на тая екстазност в отношението на лирическия герой към света. Той е и решително настъпление срещу символизма, при което представите на символистическата естетика се запълват с ново, жизнено съдържание, превръщат се в собствените са антиподи и понятия, като химери, сънища, екстази стават част от една реалистична поезия, а самата романтика — част от едно жизнено, материалистично световно отношение.

Дори отчуждението в тая поезия е форма на своеобразно неприемане на съществуващата действителност и на едно постепенно приближаване към живота на другите. В проблема за отчуждението у Багряна все по-настойчиво се налага проблемът за човека и света („Сеизмограф на сърцето“). Заедно със собственото отчуждение Багряна чувства отчуждението и механизма на цялостния обществен живот. Наред със собствения конфликт със света тя вижда конфликта между човешкото сърце и света.

Расте жаждата и неспокойствието, расте волево импулсивният нерв на копнежите, стремейт към пълнота и дълбочина на изживяванията. Дори в стихотворения с любовен мотив („Изгнаник“) се долавя промяна в чувствуването, усилване на драматичния нерв на изживяванията и един интелектуално-психически оттенък на жаждата и неспокойствието. Горещината на чувствата се съчетава с емоционалния размисъл, с особената мъдрост на зрелите, осъзнати чувства.

Разширяването на погледа на лирическия герой се изразява и в самата многостранност на изживяването. В много от тези стихове за тъга и разочарование напират силите на живота. Тъгата не се изчерпва само с тъга — в нея има и желание за преодоляване, и душевна сила, и мъдрост, жизнено примирение с болката. Във всяко отделно чувство се долавя богатството на лиричния герой, който свири не само на една струна от душата си, а диша широко, чувства дълбоко и многостранно. Търсейки път през противоречиви настроения и страдание, Багряна отново осъществява себе си — своята жажда да изпита живота докрай, своята способност да стигне до дъното на всяка радост и мъка, своята воля да реализира душевната си цялостност през отломките на разбитите химери. Затова лирическият герой на Багряна е верен на себе си, цялостен и променлив и във възторжения полет, и в безутешната резигнация. Затова и в промъкващия се интелектуализъм на чувствата има много живот. Затова поезията ѝ е цялостна, широка и пълна, и когато пилее цветове, лъчи, аромати и багри, и когато е наситена с една единствена мелодия и отблясък.

Какви са пътищата на духовното непримирение, формите, в които то се проявява? Има един основен критерий за жизнеността в поезията на Багряна: увеличаването на личното страдание у нея поражда сетива за страданията на другите. Самото страдание в нейната поезия постепенно разширява своите граници, излиза от сферата на тясно личното, превръща се в страдание за човека.

Социалните струни звучат в поезията на Багряна заедно с разширяване на пространствения периметър в нейната поезия, с мотива за пътешествията. Заедно с раждането на болката, заедно със сблъскването с действителността расте неутолимостта на душата, желанието да се разбият рамките на потискащото всекидневие, жаждата за пътешествия. Търсейки своето място в света, своята загубена хармония, лирическият герой се домогва до едно по-конкретно доближаване до света в неговите жизнени и пространствени измерения.

В пътуването си до Париж (цикъл „Париж“) героинята на Багряна отново се докосва до света, тоя път в лицето на големия град. Париж — това е за Багряна кондензираното усещане за живота за града и хората. Съвременността навлиза пряко в поезията на Багряна с усещането на космополитния град, с образите от градската действителност, със сравненията, при които луната се превръща в циферблат на часовник.

Обособяването на света вън от „аза“, света на другите, търсенето на пътя между двете самостоятелни величия — на личността и на света вън от нея — изостря вниманието към живота, различнява целостта, внася елемента на анализа и самоанализа, увеличава възприятията с нови страни на живота, разкрива нова проблематика. Багряна, съвременна със своето светоусещане и нови естетически задачи, навлиза в съвременността и по друг, по-пряк път, чрез нова тематика със социални елементи. Човекът и светът са в нова социална съизмеримост. И по стар обичай на мечтатели и реалисти на живота и суровата действителност се противопоставя човешката безпомощност, образът на концентрираното страдание. Героят на Далчев почувствува човешкото унижение у човека, който свири на флейта с носа си, и в носача на реклама. Багряна в „Не ще забравя“ съсредоточи човешката мъка и обида в една детска гърбица.

Заедно с чувството за самотност и безизходност в поезията на Багряна се родиха скиталческите мотиви. Душевната безизходност роди желанието за съпротива. Наред с отчуждението от света идва неговото противодействие — жаждата за ново сливане със света, с неговата конкретност и безкрайност, за доближаване до живота с неговите по-широки пространствени измерения. Наред с повишеното чувство за времето съвременният човек носи усещанията и за преодоляното, динамизирано пространство.

Героинята на Багряна, която измерваше своята любов и полет с безкрайността и с измеренията на космичното, носеше чувството за пространството и неговата необятност в кръвта си. Естественото развитие на тоя образ доведе до жаждата за сливане със света, с неговите разширени пространствени измерения. Конкретна, както всякога, Багряна досегна в тая жажда до машината, до моторното сърце на самолета, до аромата на гарите и непознатите пристанища, до усещането за човешките тълпи, за пристанища и влакове. Променена във времето, героинята на Багряна носи в сърцето си тревогата и отчуждението на машинния век, болката за сърцето на човека, и в същото време отново е в полет, влюбена в аеропланните перки, във всяко тръгване и отпътуване, във всяко вдигане и в чувството на безтегловност.

Неслучайно величието на океана, ритмът на океанските вълни навлиза в нейния гъвкав стих, широк и плавен, напрегнат и външно хармоничен и спокоен. Образът на морето става образ на душевното неспокойствие, на дързостта и

готовността за борба със своята собствена съдба, на неосъществените жажди. Морето е нейната родна стихия. То е съдба, вкус на солени пръски при срещи и раздели, в мигове на страдание, в душевните кръстопътища и тревожни въпроси, присъства в съдбоносни решения, във въпроси, нависнали между него и парещата земя. Морето — това е отправната точка на тръгването към света и непрекъснато връщане, и непрекъснато присъствие на живота. . . (цикълът „Черноморие“).

Потърсим ли психологическите корени на тая огромна жажда за пътувания, ще стигнем неминуемо до душевната конструкция на лирическата героиня на Багряна, до най-трайни моменти в нейната виталност и жизнелюбие, до нейната жажда за непосреден допир до нещата и света, до нейния глад за сетивно усвояване на света в неговата материалност и конкретност, в неговото реално пространство и време.

Жаждата за пътуване — това е жажда за преодоляване на всекидневието в неговите малки измерения и недостатъчност, търсене на нови периметри за първоначалния глад и подем, разширяване на жизнената плоскост за духовните подеми на същия лирически герой. Потребността от пътуване надхвърля потребността на сетивата за движение и скорост: тя е жажда за реализация, да бъдеш — тук и там, „навсякъде, където бий животът“ (Далчев), да бъдеш едновременно и всичко. Но ако у Далчев това е една тиха тъга и философско съзерцание, един дълбок вечерен благослов на живота, у Багряна то е живото усещане, копнежът за контакт с живота, опиянението на моряшката кръв от разпръсването, разтварянето на своето „аз“ сред тълпите, от допира до хора и вещи. Сетивата на съвременния човек са разтворени за живота: те са едно преодоляване на сивотата и всекидневието, те са врати към човешкия празник: през тези изострени сетива животът е сам за себе си празник, намерена цел, постигнат блясък и новост, и разнообразие. В тоя вечно същ и вечно променлив свят очите на поетесата сътворяват отново вечното раждане на живота, сливат поезията на непознатото с поезията на всекидневието, глада по далечното с жаждата за всекидневното чудо.

Сама поетесата е разкрила най-добре психологическата основа на тая пътническа, скитническа жажда в „Мансардни мечти“:

Тази нощ моята мисъл лети като огнена комета
в междувездното пространство.

Тази нощ моят копнеж опасва като млечен път земята,
О, това възнесение на поета,
това лирическо пиянство,
тази неутоленост на душата!

В тези пътувания се ражда някогашният полет на лирическата героиня, оплоден с драматичното напрежение на променената душевна ситуация. Едно голямо поетично вдъхновение, една огромна душевна неутолимост отново вдигат крилете на душата за полет. В жаждата за сливане със света се очертават вътрешните граници на това безпределно „съм“, „съществувам“, за което не достигат петте континента на земята. Един непрекъснат душевен екстаз, равен на поетично пиянство, равен на самата поезия, тласка мисълта, определя напрежението на духа, ражда думи, в които тежат широта и категоричност, в които тегнат въпроси: „къде“ и „как“, „вечно“, „никога“ и „защо“:

Защо ми даде това тяло и този безпределен дух, о боже?

Тази жажда за всички морета,
този глад за петте континента,
това сърце за всички раси на земята

— за врага и брата?

Къде и как да избягам от собствената си кожа —
аз, весталка, магера и дева,
аз, бедна дъщеря на Ева?
Вечно ли ще нося като охлюв на гърба си
черупката на ориста си? . . .

(„Мансардни мечти“)

В тези стихове Багряна опира до непримиримостта на човешкия дух, който не може, понесъл в себе си понятията неизмерност и безкрайност, да се примири със собствената крайност, с ограничеността на собствената реализация, с невъзможността да се покрие със своите собствени духовни граници. Човешкият дух жадува за жизнена адекватност. Напуснал индивидуалните си граници, духът на жената и на съвременника се слива с неизмеримостта на човешките копнежи, с човешката непримиримост:

Никога ли няма да видя белите северни сияния,
да прелетя над тропиците и Атлантика?
Никога ли няма да стъпи кракът ми по островите на Океания
и да потъне погледът ми в южните съзвездия на Пасифика?

(„Мансардни мечти“)

Всяко тръгване, всяко вдигане на крилете е едно неприемане на действителността и жажда за по-богата действителност, един бунт срещу безсъдържателността на дните: срещу липсата на чудеса и непрекъснато очакване на чудото.

Скитнишкият мотив всякога по различен начин отразява глада на душата като сеизмограф на душевните състояния, на различното сплитане на личността и света. В него по различен начин се срещат животът и приказката, легендата и действителността: романтичният глад и едно ново извисяване на действителността, на човека, на творческото начало:

Но мъртви са старите приказки.
Харун-ал-Рашид е в немилост.
Легендата става живот (да живее животът!),
Животът, изкован с млат и чук.

Пътуването е едно проникване в живота и в смъртта, едно познание. Живот и смърт, достигане на целта и падане, изгаряне в летежа — крайности и полюсни състояния се докосват в безумната скорост и напрежение на летенето и горе, сред голямата небесна височина, по странен начин се проникват. В шемета на пътуването, където физическият и духовният полет се сливат, се променя и чувството за време, изчезва представата за утре и вчера, мигът се разширява до безпределност, днешното — до едно екстазно, поетично извънвремие.

В тоя шемет на движението и полета, съборил зад гърба си условности и прегради, унищожил болката на спомените, страстта на конкретните цели, лирическата героиня се докосва до лудата непокорност на духа, до полюсите на безумието, до тайните на вечните неспокойници, до извора на фаустовските жажди („Пространство, шир“).

В мотива за пътешествията поезията на Багряна се докосва до големите неспокойници на века, до поети като Аполинер, Блез Сандрар, отразили в своето творчество трескавата динамика на своите пътувания, надеждата на своето поколение за овладяване на света, чувството за пространство, резките пространствени скокове на мисълта и фантазията. По тоя начин между древнобългарската скитнишка кръв на лирическата героиня на Багряна и поезията на века се установяват дълбоки връзки, основаващи се както на антисимволистичния естетически

преврат в нашата и европейската поезия, така и на тая жажда на поколението да скъси разстоянието между себе си и света, да преодолее географските и душевните разстояния, да победи пространство и време.

* * *

Обръщането към живота, все по-плътното заживяване с него поражда неотменно мотива за бъдещето, вярата в него и неговото очакване. По собствен път, по пътя на една хуманност, жизнена поривност и душевна устойчивост Багряна се приобщава постепенно към основната душевна насоченост на антифашистката поезия от втората половина на 30-те години. Вярата в бъдещето носи разрешение на драматичните противоречия в поезията на Багряна. Тя е сила, която по нейните думи извежда от скръбта към творчески екстаз.

В цикъла „Рождество над родината“ бъдещето се оформя в стиховете на Багряна като усещане, като докосване до вечността, до някаква мека, неизвестна светлина. Ражда се дълбочината в душата и от тая дълбочина извира светлина, светло съзерцание, вглеждане в далечното, в необятното, наречено бъдеще. През натежалата болка отново проглежда превъзможването, но не като усилие, не като напрежение и драматично очакване, а като дълбочина и избистряне, като очертаване на собствените душевни предели, като усещане за безкрайна метаморфоза на вечно раждащия се и вечно млад живот.

Към теб не сочи пътят ни стрелка, нито компас,
не води нито праг изтрит, нито врата.
Къде е твоето начало? Кой е твоят час?
Дали си бил? Ще дойдеш ли ти пак в света?

.....

Дали като безбурен изгрев ще изгрееш ти,
или ще гръмнеш над света като снаряд,
незнаем, но с надежда в теб сърцето ни тупти
— Ден Утрешен, ден чакан, вечно нов и млад!

В поезията на Багряна постепенно навлезе част от радостта и творческото светоусещане на антифашистката поезия. В стихотворения като „Слънчев лъч“, „Тревожна пролет“, „Рождество 1942“ Багряна наново постига своята душевна цялост, наново намира себе си и опъва платната на своето вдъхновение. Смела в чувствата си и сега, при нарасналата тревога, тя вярва в тържеството на пролетта, в победата на живота над войната.

В тревогата на тези стихове се раждаше новата душевна хармония на Багряна. Стихотворенията от цикъла „Парашут“ показват, че връщането на земята бе за нея процес колкото постепенен, произтичащ от характера на цялата ѝ поезия, толкова и въпрос на решителна преоценка. Настъпили бяха годините на войната, когато редица писатели пристъпваха към жизнена и творческа равносметка. Багряна, която всякога е била върху земята, възпяваща действителността, влага в понятията ново съдържание. Действителността постепенно се превръща в обществена действителност, слизането на земята — в път към живота и борбите на милионите хора. Нейният „скок“ означаваше разширяване на обществения поглед, разтваряне на границите на личния свят до обществото.

От срещата на лирическият герой на Багряна и войната се роди горчивината на „Клоунът говори“ и желанието на поетесата да се надсмее над жестоката безсмислица, над противоестествената, противочовешката същност на войната.

В болката за човека навлиза преклонението пред обикновения човек, израсъл до образа на исполин — „Херкулес на XX век“. В неговия образ е отразено огром-

ното напрежение на човека, който понася войната, който с изпълнати до скъсване мускули държи света. Багряна е видяла и трагизма, и величието на своето време, почувствувала е величието на своя съвременник.

Драматизмът на антифашистката поезия изпълва стихотворения като „В ранна зима“:

Някой ден тази огнена струя
ще премине. От земните пори
изцелителна пот ще избие
и ще рухнат порои напролет.

...
Този ден, тази пролет далечна
да съзра сред мъртвилото зимно
и ще тръгна тогава към вечната
моя зима, с възторжена химна.

Тая вяра, очакване, преодоляване на трагизма се подготвя от цялата предхождаща поезия на Багряна: тя е „мостът“, по който Багряна влиза свободно и естествено в новата действителност след Девети септември.

* * *

Както Фурнаджиев, така и Багряна не изведнъж можаха да намерят верния тон и собствената си дълбочина, за да отразят проблемите на новата действителност. В „Пет звезди“ действително има творби, в които поетесата продължи някои линии и мотиви на досегашното си творчество (поемата „Далечно плаване“), но своя собствен глас Багряна намери отново в следващите стихосбирки: „От бряг на бряг“ (1958—1963) и „Контрапункти“ (1964—1968).

Като цяло тези стихосбирки отразяват процеса на завръщане на писателя към себе си, към най-верните тонове и елементи на своето творчество, процес, който характеризираше десетилетието на 60-те години. Едно завръщане към особеностите на своя стил, на своето материалистично светоусещане, към живия и конкретен процес на човешките преживявания, и една нова среща с големите въпроси за родината, за патриотизма, за поезията, една нова среща със самата любов — в тоя двоен процес на връщане към своята най-дълбока и трайна същност и на непрекъснато развитие се оглежда най-характерното в творческия облик на Багряна.

След като за известен период бе загубила част от своята поетична индивидуалност, в стихотворения като „Кладенец“ Багряна се обръща към своето най-дълбоко „аз“, в търсене на собствената дълбочина, на верността към самата себе си. Тук тя се връща към тоя двоен процес на своето творчество — дълбаене в себе си, засилване на момента на самовглеждането и на размисъла и наред с това стремеж към все по-голяма обективизация на мислите и чувствата, към увеличаване на епичния елемент, все по-голямо скриване зад конкретната ситуация, случка, зад спокойния наглед разказ.

Хармонията със света е отново намерена — тоя път под пласта на спокойствието: хармония, която се опира не на пространственото, географско усещане на света, не на скоростта и динамиката, а на дълбочината на вътрешния поглед, на философски обогатеното чувство, на чувството за себе си и за цялото, за човешката дълбочина, побрала в себе си многообразието на света.

Самата любов в най-новата поезия на Багряна е придобила оттенъка на духовна дълбочина и вътрешна хармония, на едно ново населяване на света в себе си и на себе си в света, осъзнато, творчески осмислено от тихо и дълбоко вдъх-

новение, което разкрива отново света в неговото творческо начало, в неговото ставане и никнене.

В целия „Боянски цикъл“, в стихотворения като „Говоря с тебе“, „Къща в Бояна“, „Не те измисти никой“, „Зимна буря“ Багряна се връща към своята искреност, прямота на изказа, към диалогичната форма, към топъл и съкровен, духовно изчистен разговор с природата и с любимия. Отново любовното чувство се възплъзва в обективния мир, в усещания, предмети, човешки отношения, живи спомени и диалози, но в чувството е навлязла матовата светлина на прозрението, скритата овладяна сила на тъгата, едно дълбоко осъзнаване на стойността на нещата, което придава на индивидуалните изживявания поетична значителност. Животът влиза в самотната тишина като усещане и размисъл, като един вътрешен, духовен контакт между човека и света, като една населена самотност:

Населена е самотата в мене
и стоплена е тя от порив нов,
и всичко — скръб, разлъка и любов —
превърща се на песен и горене.

(„Не те измисти никой“)

Самата любов в тези стихотворения е едно ново прозрение за света, едно чувство за нестихващ духовен обмен, за неумиращо духовно начало, за неумиращ процес на живота. В тая поезия нещата не умират и самият спомен е не връщане към смъртта, а своеобразно продължение на живота, довършване на започнат някога разговор („Говоря с тебе“).

Чувството за хармония със света изпълва и мотивите за природата. Усещането за земята, за родната пръст продължава да изпълва стиховете на Багряна може би повече от всякога. Настъпил е процесът на едно ново приближаване и сливане с природата и земята, в което се чувствуват лъчите на залеза, топлото притегляне на земята като продължение на сетивното усещане за живота, озарено от скрита светлина. Стихотворения като „Моя земя“ са тих, съкровен разговор със земята, в който никне ново доверие, усещане за близост и хармония.

В природата Багряна вижда процеса на „ставането“, раждането за нов живот, покланването. На мястото на пролетния шемет и динамика е дошло усещането за дълбоко непреодолими творчески процеси на спокойно и уверено покланване отвътре, при което природата се приближава до човека, до неговите вътрешни процеси на творческо самообновление. В стихотворения като „Реката бучи“, „Вали“ поетесата вижда устрема към зрелост, към пълнота, вижда процеса на невидимото растене. В тоя смисъл човек и природа се подчиняват на нещо общо, обхванати в едно общо раждане и цъфтене, в един общ копнеж по жизнена пълнота.

Това творческо начало на живота, пронизано от размисъл, дълбоко осъзнато, характеризира и редица стихотворения от „Контрапункти“. В „Мое сърце“ отново се срещаме с тая особена субективност, разтворена за света, която побира в себе си човешки гласове, в която всичко е живо.

Чувството за самотност в тези стихове се е сляло със силата на творческия огън, с чувството за човешкото безсмъртие, за неумиращото човешко време („Сънища от разни времена“).

Времето като настояще, изпълнено с живот, е тема и на „Будилникът“. Тиктането и звънът на будилника са символ на времето, на човешката смъртност и на времето — живот.

Проблемът за човешкото време е тема и на стихотворението „Познание“. В поезията на Багряна отново навлиза размисълът с нови въпроси към света и живота и с едно по-умъдрено приемане на човешките противоречия. Отново в стиховете навлизат размисли на човешката преходност и необратимостта на човешкото време — уязвимо, невъзвратно, ограбващо човека със самата си реализация. На фона на тая тревога обаче се появява контрапунктният проблем —

идеята за незалязващия живот, изпълнил като вътрешно съдържание цялата поезия на Багряна във всичките ѝ форми и разклонения, гладът за трайност на духовните човешки стойности, за духовната устойчивост и разширяващо се творческо човешко време, идеята за човешките галактики във вътрешните пространства на човека, за вечността, поместваща се в границите на краткотрайните ни дни. Идеята за духовната победа на човека в най-човешката си същност тук е намерила своя философски синтез.

В много от последните стихотворения на Багряна се налага това чувство за непомръкнали жизнени и духовни стойности, за устояли на бурите и страданията ценности, за устойчивост в променливостта.

В самата конструкция на тези стихотворения, в които контрапунктният момент е трайно навлязъл, се улавя едно „двойно виждане“ на минало и настояще. Чувството за съвременност в последните стихосбирки на Багряна се получава не само от увеличаването на обществените мотиви, но и в резултат на това, че авторката никога не остава само при миналото, че винаги по някакъв начин докосва минало и настояще и се връща в настоящето.

В цялата последна стихосбирка Багряна се стреми като че ли наистина да види „другата страна на луната“, да разчлени явленията в тяхната контрапунктност, да стигне до релативност на човешките въпроси, да изведе миговете до представите за вечност, да смеси реалното и чудесното, вероятното и невероятното, както е в „Картина от полет“.

Размисли за човека и човешкото неспокойствие („Айфеловата кула“), тревогата за алиенацията в човешките отношения („Крепости“) изпълват редица от тези стихотворения. Но основното в „Контрапункти“ е не остротата на въпросите и противоречията, а особеното уравновесяване на контрапунктите, душевното, вътрешно равновесие, диалектичното единство на образи и чувства. Ярка илюстрация на това е „Единственият“.

Тук е цялостният образ на Багряна, с основните особености на нейния художествен поглед — с дълбоката искреност, поривност и дълбочина, с тая разнопосочност на погледа, който търси дълбоко, трайното, същностното и неговите разнородни лица, който не се спира пред неизменния образ на нещата, а отразява техните промени във времето и в многообразието на явленията, който търси хармонията във вътрешното единство на личността, който вярва в единството на живота и поезията, на човешкия порив и човешката устойчивост, в дълбочината на човешките копнежи независимо от техните многобройни имена и преплъщания, независимо от безкрайните промени.

Трайното и нетрайното, преходното и вечното в тая поезия се допълват и преливат, от което се раждат и хармонията, и усещането за жизненост и пълноводност, за духовна устойчивост, и чувството за непресъхващ благослов на живота. Една дълбока мъдрост и проникновение, една естествена диалектика на виждането, съдържаща белезите на вдъхновеното творческо отношение към живота, уравновесява вътрешно контрапунктите, улавя промяната и движението, като превръща дисонансите в единен поток и придава на противоречията мекота и плавност. По-дълбокото вникване в относителността, в измененията на миналото и сегашното, в процеса на времето увеличи потребността от вътрешно уравновесяване и хармония, от устояване на единството и целостта, от търсене на трайното в нетрайността, от уеднаквя човешка мащабност в преходния живот на човека.

Поезията на Багряна е не само съвременна — тя носи дъха на вечната младост, на неувяхващата сила на човешката душа. Тя е лъх от живота, ярко цъфтене, в което има и раждане, и смърт. Ярък израз на естетическото новаторство на едно десетилетие, тя носи в себе си творческия фермент на развитието, превръща се в основа на развитие и във висок критерий за нови постижения и насоки в най-новата ни поезия.